

A NYOMDAIPAR FEJLŐDÉSE ÉS JÖVŐJE SZABADKÁN

Bittermann Károly 1844-ben kapott nyomdaalapítási engedélyt.¹ Ezzel kezdetét vette a Bittermann család nyomdájának 63 éven át tartó eredményes tevékenysége. A nyomda jól bevált, nemcsak a szabadkai anyagok, hanem az egész megye nyomtatványai itt készültek. Szabadka első nyomdája 1907-ig működött.²

Bittermann Károly halála után a nyomda irányítását özvegye vette át (1869—1871).³ Bittermann József pedig huszonkét éves korától vezette a nyomdát.⁴ A nyomda kezdetben jól üzemelt, és az első jelek arra utaltak, hogy József apja nyomdokain halad. 1880-ig minden számítása bevált, minden elvállalt munka hasznot hozott neki. Akkor már nem ő volt az egyedüli nyomdatulajdonos Szabadkán. A városban és környékén mind több nyomda kezdett el dolgozni.

Hogy lépést tudjon tartani az újonnan felállított, korszerűen felszerelt nyomdákkal, elhatározta, hogy új gépeket vásárol. A papírt, a festéket és a szükséges kellékeket Budapestről szerezte be. Az új befektetéshez nemcsak saját eszközeivel járult hozzá, kölcsönt vett fel, zálogosított, csak hogy pénzhez juthasson. Ezek az intézkedései az 1880—1890 közötti magyarországi gazdasági válság idejére estek. Az új gépek és a behozatali nyersanyag nem tudta megakadályozni nyomdájában a pangást, a válság általános jelleget öltött ebben az iparágban is. Bittermann nem volt képes idejében kifizetni a felvett kölcsönt, a kamat napról-napra növekedett, a kölcsönzők viszont sürgették a pénzt. Lehangelő, hogy mind kevesebb a munka, a nagy versengésben kevés nyomda állhatta meg a helyét.⁵

A nyomda továbbra is a régi házban működött, azonban többé nem töltött be vezető szerepet a városban, csak a régi hírneve maradt meg. Bittermann József nem tudott versenyre kelni vetélytársaival. A nyolcvanas években már annyira elnyomja a többi nyomda, hogy a város számára is megszűnik dolgozni. 1890-ben és később is⁶, mikor a városi nyomtatványok készíttési jogát meg lehetett pályázni, Bittermann már nem is jelentkezett. Nyomdája ekkor élte legnehezebb napjait.

Bittermann József 1907-ben, 55 éves korában halt meg három fiúgyermeket hagyva maga után, akik nem voltak hajlandók átvenni a tönkrement nyomdát. Az özvegy a felszerelést Heitmann Istvánnak adta el, aki Bács-topolyán létesített újabb nyomdát 1908-ban.⁷

Bittermannék után...

A császári-királyi szabadalmak intézménye (nyomtatásra és terjesztésre okiratokat adott ki) az 1848-as időkkel megszűnt. Továbbá az 1867. esztendő is fordulópontra volt a szabadkai nyomdászat történetében; kevesebbet kellett várni a nyomdaalapítási engedélyre, így egyre több nyomda nyílt. Ez azt jelentette, hogy a szabadkai nyomdaipar nemcsak hozzájárult a körlet általános ipari fejlődésében a legrégibb időktől kezdve, hanem később is, sőt még ma is az ipar fejlesztésének egyik alappillére.

Városunkban a második nyomda az 1870-es évek elején nyílt meg. Dobai János alapította, később *Schlesinger–Szabados* Sándor vette át.⁸ Szabadostól 1920-ban a helyi vasúti igazgatóság vásárolta meg. Szabadkán később, 1880-ban Šime *Pertić* alapít nyomdát (utána Székely Simon tulajdona)⁹ továbbá *Fischer–Krausz* nyomdája (1890-ben Kardos Ferenc alapította), *Braun* Adolf nyomdája 1897-ben, *Fischer* Ernő (korábban Nikola Tomić, részvénytársaság tulajdona, Kladek-Hamburger és Hungária néven szerepel) nyomdája 1897-ben működik. Később 1900. után *Horváth István és András* 1906-ban nyitottak nyomdát¹⁰, majd megnyílt a *Szent Antal* nyomda 1907-ben¹¹ és utolsóként a *Minerva* (Hirth Aladár–Duchon állította fel 1909-ben). Az említett nyomdaműhelyek az első világháborúig létesültek. Kivéve azokat a kisebb nyomdákat, amelyek rövid időn belül tönkrementek (Dr Dušan *Petrović*¹² az első szerb nyomda alapítójának nyomdája, mely később Vinko Blesić tulajdona, továbbá *Szántó* Lajos, *Grosz* Samu, Dr *Bossán* Samu, *Lipsitz–Lampel* tulajdonosok nyomdái). A fent említett nyomdák jól üzemeltek az első világháború utáni években is. Az 1890-es adatokból kitűnik, hogy Szabadkán négy nyomda működik, és csak öt tanult nyomdász van alkalmazásban, a többi személyzet segédmunkaerő vagy a tulajdonos rokona.¹³

Az 1918–1944. közötti időszakban tizenkilenc különböző nyomda dolgozott városunkban. Jovan Krnjac *Nép Nyomdája*, a *Városi Nyomda* elődje 1919-ben alakult, *Moderna tiskara* később *Globus* nyomda lett 1921-ben, *Horváth* József nyomdája 1921-ben, *Cservik* András és László nyomdája 1926-ban, *Express* 1928-ban, I. L. Raftopulov *Zvezda* nyomdája 1928-ban, *Unio* papíráru előállító műhely 1928-ban, *Lukatits* Ernő pecsétkészítő 1929-ben, *Barna* testvérek nyomdái (*Ferenc* Szabadkán 1929-ben, *Antal* pedig ugyanebben az évben állította fel nyomdáját Csantavéren), *Jugoslovenski Dnevnik* – 1930-ban, *Cservik-Mihalcz* – 1933-ban, *Grafika* – 1939-ben alakult, és egy kisebb nyomdát, amely *Gyetvai* Nándor tulajdona a háborút megelőző években alapították Bajmokon.¹⁴

A szabadkai nyomdák nem csak a város igényeit fedezték, hanem a helyi

és a vidéki rendeléseknek is eleget tettek. A két háború közötti időszakban az itt levő nyomdákban több újságot, folyóiratot, könyvet és nyomtatványt készítettek. A versengés nem szűnt, és a kisebb-nagyobb nyomdák közötti viszony is a régi maradt. Ebben az időszakban a nyomdák száma városunkban nem változott, egy sem ment tönkre, esetleg tulajdonost cserélt. A magántulajdonban levő nyomdák a felszabadulásig, illetve az államosításig fennálltak.

Ma a szabadkai nyomdaipart három nyomda képviseli: a BIROGRAFIKA a Jugoszláv Vasutak Kiadó- és Nyomdavállalata, MINERVA Könyvkiadó- és Nyomdavállalat, valamint PANNÓNIA Műanyag-, Gönygyöleggyártó- és Grafikai Intézet. Ezekben a munkaszervezetekben több mint ezeröt-száz alkalmazott van, akik szakképzett és magasszakképzett munkások. A nyomdaipar fellendülése a háború utáni években és a reform időszakában volt igen erőteljes.

BIROGRAFIKA

A Jugoszláv Vasutak Kiadó- és Nyomdavállalata

- Dobay János nyomdája
- Schlesinger – Szabados Sándor könyvnyomdája
- A Vasutak Igazgatóságának Nyomdája (Vasúti Nyomda)
- Szabadkai Államvasutak Nyomdája
- A Jugoszláv Vasutak Kiadó- és Nyomdavállalata
- Birografia, a Jugoszláv Vasutak Kiadó- és Nyomdavállalata

A második szabadkai nyomda 1867 körül jött létre. Iványi István ismert szabadkai történész feljegyzése szerint a hetvenes évek elején alapították. Ebből a forrásból eredő és a bibliográfiai adatok szerint, Schlesinger Sándor vette át a nyomdát Dobay Jánostól. Az „ellenzék” nyomdáját a gyulai származású Dobay János könyvnyomtató nyitotta meg. A jól felszerelt tipográfia alapítása bevált, sikeres üzleti tevékenységet fejtett ki, amit a Bittermann nyomda hanyatlása is igazolt.

1886-tól kezdve a nyomda nyolc-tíz éven át a város számára készített nyomtatványokat. Az akkori statisztikai adatok szerint a tulajdonos főleg egyedül, egy-két segéddel vagy inassal dolgozott, „2–3 elemi iskolát végzett fiúkat vesz fel tanoncnak”. A munkaerőt a rokonságból toborozta, mely akkoriban szokásos volt a nyomdatulajdonosok körében. 1888-tól „... a Schlesinger-féle nyomdában az első szedő 7, a többi pedig 4 forintot kap hetenként. Fizetésük majdnem kevés az ellátásra. Az említett főnök – ámbár tanult nyomdász – éppen olyan, mint személyzete. Nem kíván tiszta, jó, ízléses munkát, csak hogy minél több és minél előbb készüljön, nem törődve azzal, ha visszadobják a munkáit, melyeket potom áron vállal el.”

A nyomda működésének egyik hosszabb szakaszára vonatkozólag jegyezték fel 1914-ben, hogy „egészségtelen körülmények között folyik benne a termelés, három nyomtatógéppel rendelkezik. A munkaidő nyolc és fél óra, és a tulajdonos maga mellett ekkor már csak egy női munkatör foglalkoztat (valószínű, hogy a tulajdonos feleségéről van szó).

A nyomdát a tulajdonos fiától 1920. november 13-án vette át az Állami Vasutak Igazgatósága. Később a Közlekedésügyi Minisztérium tulajdonává válik. Ettől kezdve a vasút számára készít nyomtatványokat.

1929-ben egy Linotyp-Linobar nevű három betűtáros sorszedőgépet vásárolnak. A nyomda 1930-ban már kb. 120 munkást foglalkoztat. Eleinte csak a szabadkai Igazgatóságnak dolgozik, a harmincas évekből származó adatok azonban elárulják, hogy a Közlekedésügyi Minisztérium igényeinek is eleget tett.

A nyomdaépület hosszabb időn át a Manojlović házban, a Kidrič és Nazor utcák sarkán helyezkedett el, de amikor Schlesinger-Szabadostól az Állami Vasúti Igazgatóság megvásárolta a nyomdát, az Állami Vasutak Igazgatósága épületének pinchelyiségébe került.

Dobay Jánosnál és Schlesinger-Szabadosnál nyomták a *Bácska*¹⁵, *Bácskai Ellenőr*¹⁶, *Bácskai Híradó*¹⁷, *Bácskai Napló*¹⁸, *Bácsmegyei Napló (Napló)*¹⁹, *Bobó Miska*²⁰, *Havi Krónika – Mesečna kronika*²¹, *Közvélemény*²², *Szabadkai Friss Újság*²³, *Szabadkai Közöny*²⁴ című újságokat is.

A Birografika munkaközösségéről ma csakis elismerőleg lehet szólni. Az eredmények a legkiválóbb grafikai szakemberek és nyomdaipari mérnökök munkáját dicsérik. Birografika, a valamikori Vasúti Nyomdából fejlődött ki, mely a régi épület, a néhai vasúti gócpont igazgatóságának pinchelyiségeiben helyezkedett el. Az ötvenes évek végéig a termelés a vasúti-közlekedési nyomtatványok gyártásában merültek ki, melynél magasnyomásos technikai eljárást alkalmaztak. 1961-ben ofszet felszereléssel és síknyomással tökéletesítik a technológiai eljárást; ekkor már a nyomda termelése túlnötte a vasúti piac igényeit. Kiadói és export-import tevékenysége révén a nyomda betör a hazai- után a külföldi piacra is.

A mechanográfia a bővített újratermelés korszerű ipari-gazdasági folyamatának új dimenziója. Korszerű technológiai felkészültségével a munkaközösség több mint tíz éve foglalkozik a gépi könyveléshez és elektronikai számológéprendszerekhez szükséges különböző szabványszerű nyomtatványok előállításával. Az 1969-es évben újabb nagy sikert könyvelhet el a munkaközösség, megkapja Szabadka város Októberi Díját. Ebben az évben a Vasúti Nyomda elnevezést felváltja a *Birografika*, a Jugoszláv Vasutak Kiadó- és Nyomdavidallalata elnevezés.

A Birografika jelenleg az ország egyik legkorszerűbb nyomdaipari vállalata. 1974-ben új épületébe költözik, ahol új felszereléssel és a legkorszerűbb technológiával indul meg a termelés. Tudatos lemondással és bízva a dolgozói közösség fejlődési képességeiben a Birografika munkaközösségének tagjai új korszakot és biztos távlatot teremtettek a munkaközösség előtt. Miután elfogadták a községi képviselő-testület irányelveit, megindult a sajtóipari tevékenység, mely a termelési folyamatban újítólag hatott.

1976. január 1-től a 7 NAP című hetilapot 50.000 példányig a legkorszerűbb, négyszínnyomós ofszet rotációs eljárással nyomják. Mivel a kapacitások nincsenek kimerítve, hamarosan a Subotičke novine című hetilap és más tartományi jellegű lapok és folyóiratok nyomását is elkezdik. A község hosszú távú fejlesztési terve szerbhorvát és magyar napilapok kiadását látja elő, amelyeket szintén négyszínnyomós körforgógépen nyomnak.

MINERVA

Könyvkiadó- és Nyomda Vállalat

- Hirth Aladár könyvnyomdája
- Hirth és Duchon Könyvnyomdai Műintézet
- Hirth Aladár könyvnyomdája
- Bácsmegeyi Nyomdavállalat – Fenyves és Társa
- Bácsmegeyi Napló Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság
- Minerva nyomda R. T.
- Minerva Könyvkiadó és Nyomda Vállalat

Az utolsó nyomdát, mely az első világháború kitöréséig jött létre, Hirth Aladár alapította 1909-ben (néhány hónap után már Hirth Aladár–Duchon János közös nyomdája). Nem sokkal az alapítás után egy szedő és szedőtanonc, egy gépész dolgozik hat (!) gépésztanulóval, valamint két munkásnő van náluk alkalmazásban. A munkatermek kielégítették a munkafeltételeket, és itt három nagyméretű gépen folyt a nyomás. A Bácsmegeyi Napló²⁵ című napilap, melyet előbb még Kladek–Hamburgernál nyomtak, a későbbiek folyamán Hirth nyomdájából került ki.

Bár az első világháború idején a nyomdát a Fenyves családnak eladta, Hirth Aladár továbbra sem hagyta el, hanem munkavezetőként dolgozott itt. A háború befejeztével ismét megindult a Bácsmegeyi Napló. Fenyves Ferenc igazgató pedig 1918-ban Wörner gyártmányú körforgó (rotációs) gépet vett, és a napilapot nyolc oldal terjedelembre bővítette. A nyomda 1919-ben a *Minerva* nevet vette fel, és a részvénytársaság – elsősorban a Fenyves-család – vette át irányítását, mely folytatta a Bácsmegeyi Napló kiadását.

1920-ban és 1922-ben egy-egy, 1927-ben pedig két sorszedőgépet vásároltak. A négy Ideal típusú gépnek egy-egy betűtára, a Linober típusú gépnek viszont három betűtára volt. Ez idő tájt Vajdaságban a Minerva rendelkezett legtöbb szedőgéppel, és a legkorszerűbb nyomdák egyike volt. Már a később vásárolt Frankentál rotógépet 1926-ban az új munkacsarnokban szerelték fel.

Hirth Aladár (később már Hirth–Duchon) az Októberi forradalom tere 14 alatt, az úgynevezett Krausz-féle házban alapította a nyomdát, mely egy év múlva a Dimitrije Tucović utca 8 alá költözött. Hirth Aladár 1914-

ben eladja a munkacsarnokot, és a nyomdát a Kidrič 1 alá, a volt Fischer-Krausz nyomda helyére viszi át.

Miután a részvénytársaság házat vásárolt a November 29. téren, 1919-ben ide költözik át a Minerva nyomda. Az első világháború előtt ez a nyomda a Bács megyei Napló nyomdája volt. Ebből is kitűnik, hogy a részvénytársaság tevékenysége a hagyományok szellemében napilap és más újságok kiadására irányult. Itt nyomták még (1909—1918. időszakban) az *Éjféli Újság*²⁶, *Forgalmi Értesítő*²⁷, *Hétfői Hírek*²⁸, *Munkásbiztosító*²⁹, *Rendkívüli Újság a Pannónia Kabaréból*³⁰, *Rendkívüli Kiadás*, *Szabadkai Friss Újság*³¹, *Szabadkai Hétfői Hírlap*³², *Szabadkai Katonai Lap*, *Tisztviselő Újság*, *Szabadkai Sport Újság* és *Vasárnap* című újságokat. Továbbá a *Mai Színlap*, később *Színházi Élet* és *Színházi Újság* – színházi és filmlapokat.

1918 után a Bács megyei Napló (a későbbi Napló) napilapként továbbra is megjelent, s mellette rövid időközökben a következő kiadványok láttak napvilágot: *Hírlap* (1921), *A Demokrata* (1927), *Az Újság* (1928), a *Neven* (1935), a *Subotički glasnik Subotičkog nogometnog podsaveza* (1928) és *Foto Amateur* (1936) című folyóiratok és lapok. A Vajdaságban megjelent magyar nyelvű könyvek nagy részét ebben a nyomdában nyomtatták.

Szabadkán 1932-ben történt egy esemény, amely felhívta az egész közvélemény figyelmét. A *Minerva* nyomdában a Fenyves család részvénytársaságnak tulajdonosai augusztus 29-én kizártak 44 szervezett munkást a tarifaszabályzat miatt: 34 nyomdászt, 6 kirakólányt, és 4 segédmunkást. A szabadkai kizárást a többi nyomdatulajdonos szolidaritása, néhány munkás sztrájktorése és a környékbeli szervezetlen munkások elhelyezkedési törekvése segítette elő. A szakszervezet természetesen sztrájksegélyt nyújtott a munka nélkül maradtoknak, és szövetségi szinten harcos alappal rendelkezett.

*

A MINERVA hagyományai szerint, a legjelentősebb jugoszláviai kiadóházak egyike, könyvnyomda, de még sok más tevékenységet folytat. Alaptevékenységének másik ága a könyvkiadás és a papíráruval való kereskedelem. Kiadói tevékenységét tulajdonképpen a második világháború befejezésétől folytatja. Itt készül el az első lap a felszabadult városban *Slobodna Bačka*, *Radio Vijesti*, később *Hrvatska Riječ*, a *Subotičke novine* elődjei. Két évtizeden át a *7 Nap* hetilapot a Minerva nyomda készítette, és az újvidéki Fórum körforgógépén nyomták. Könyvtári sorozatokban: *Minerva*, *Naša knjiga*, *Izbor* és a hatvanas évektől a *Buktin*ában kiemelkedő alkotások és művek jelentek meg. A szakirodalmi és a klasszikus kiadványokkal a Minerva vállalat a könyvkiállításokon sok elismerést szerzett.

A *Minerva* Könyvkiadó- és Nyomda Vállalat sajtósági körülményeihez viszonyítva fejlesztette és korszerűsítette kapacitásait. A nyomdarészlegben a könyvgyártás mellett, nyomdai szolgáltatást nyújt, és papírárut készít. A magasnyomás technikával képes minden igénynek eleget tenni.

PANNÓNIA

Műanyag-, Göngyöleggyártó és Grafikai Intézet

- Serbska štamparija – Szerb Nyomda, Óbuda
- Jovan Krnjac nyomdája, a Népnymda
- Városi Nyomda
- Pannónia Nyomdaipari Intézet
- Pannónia Műanyag-, Göngyöleggyártó és Grafikai Intézet

1919-ben, közvetlenül az első világháború befejezése után Jovan Krnjac Budapestről Szabadkára költöztette saját nyomdáját. Budán, ahol különben a Szerbia konzulja volt, *Serbska štamparija – Szerb Nyomda*³³ elnevezés alatt vezette vállalatát. Érdekes megemlíteni, hogy Krnjac Bajáig hajón, Bajától Szabadkáig viszont szekéren szállította a nyomda felszerelését. Városunkba hozatta a Frankental egész-, Rennania félfives nagy gépeket, egy amerikai téglajsajtót, továbbá 8—10 regál betűanyagát és könyvkötészeti felszerelést. Jovan Krnjac a nyomdát a Branislav Nušić (Színház) utca 2 alatti pincehelyiségben nyitotta meg, és 1926-ig ő maga vezette *Narodna štamparija – Népnymda* néven.³⁴

Szerbhorvát nyelvű újságok és folyóiratok³⁵ nyomtatásával foglalkozott, de a város irodáinak nyomtatványszükségletét is kielégítette. Minőségi és túl drága munkát végzett. Szakmai versengés következtében 1926-ban Jovan Krnjac kénytelen a nyomdát a Városi Takarékpénztárnak eladni. Ettől kezdve a *Városi Nyomda (Gradska štamparija)* nevet veszi fel.³⁶

A megszállás, valamint a második világháború alatt állami keretekben marad a nyomda és irodai nyomtatványokat állít elő a város részére.

A felszabadulás utáni időszakban a Városi Nyomda 25—30 főnyi munkatérrel foglalkoztat. Amikor 1948-ban a magánvállalatokat államosították, majdnem mindegyik magánkézben levő nyomda a Városi Nyomda kereteibe került. A nyomda 1950—1957 között magasnyomással rendelkezik és kezdetlegesen foglalkoznak litográfia, továbbá dombornyomás technikájával is. 1957-ben a litográfia korszerűsítésével fordulat áll be a vállalat munkájában. Új gépeket és felszerelést vásárolnak a síknyomás (ofszet) beindításához. 1959 októberéig a nyomda neve Gradska štamparija – Városi nyomda volt, október 17-től viszont felvette a *Pannónia Nyomdaipari Intézet* nevét.

A Polietilen nevű munkaegység 1960 végén jött létre, és három hónapig volt próbaüzemeltetésen. A Kidrič utca 1. alatti épületben helyezték el. 1960-ban a Preradović utca 18. alatt a Kartondoboz üzembrészlég kezdte meg üzemeltetését. Már a következő évek folyamán ebben a részlegben a Dobmornyomás munkaegység is működött. Építészeti munkákat végeztek, új és korszerű gépeket vásároltak, minek következtében mindkét részlegben fellendült a termelés.

A Polietilen ME 1965-ben az Ivan Milutinović utca 117 alá költözött, ahol jó feltételek voltak a kibővítésre, úgyhogy ma körülbelül kétszáz

munkást foglalkoztat. A Branislav Nušić 2 alatt eltöltött negyvennyolc év után 1967 végén a Magasnyomás ME és az irodák a kerületi bíróság volt épületébe, a Lenin park 8 alá költözött. Városunk felszabadulásának napján, 1969. október 10-én a Kartondoboz előállító részleg is új helységekre került az Ivan Milutinović utcában. A Preradović utcai épületből a Dombornyomás ME pedig a volt bírósági épületbe került.

1969 májusáig az ofszet (síknyomás) ME a Šenoa utcából szintén a központi épületbe került. Ma a Nyomdarészleg található itt a Lenin parkban, a közkórháznál levő épületben üzemel a csomagolóanyagot előállító üzemszleg. A fent leírt költözködések után a vállalat végül is két épületben foglal helyet, munkacsarnokai korszerűbbek és a munkafeltételek is jobbak.

1970-ben a munkaközösség megkapta Szabadka város Októberi Díját.

Az 1973. január 1-én aláírt öngazgatási megállapodás értelmében a vállalat felvette a PANNÓNIA Műanyag-, Göngyöleggyártó és Grafikai Intézet elnevezést. A munkaszervezeten belül működik a Nyomda TMASZ és a Göngyöleggyártó TMASZ.

A PANNÓNIA egyike az erősebb közepes nyomdaipari vállalatoknak, tevékenysége főleg minőségi és korszerű göngyöleganyag előállítására irányul. A vállalat magas-, ofszet- s dombornyomású nyomdatechnikája egy és többszínű nyomtatványok előállítására van berendezve. A fejlődés az évek folyamán a gazdasági mércék jelentős emelkedéséhez vezetett. A munkaszervezetben eszközölt jelentős befektetéseknek köszönve 1960—1970 közötti időszakban a fejlődés jelentős mértékben növekedett.

A termelés rohamos növekedése főleg 1969 végén adott jelentős eredményeket, amikor több mint kétmilliárd régi dinár volt az összjövedelem.

A hetvenes években a munkaközösségben nem eszközöltek jelentősebb befektetést. A gépállomány szakosítása sem valósult meg, mivel a vásárolt Perle 127 Color Metal, Combi és Viktoria 1040, valamint a később beszerelt két Roland típusú gép más-más nyomástechnikájú. A termelés összértéke 1970-ben 33 600 000, 1971-ben 37 680 000, 1972-ben pedig 43 910 000 dinár volt. A munkaközösség tervének megvalósítása 1975-ig jelentős mintegy 55 000 000 (5,5 milliárd régi dinár) értékű befektetést igényelt. Épp ezek a kiváló eredmények határozták meg a fejlesztési tervet, és nyitottak új távlatokat. Fejlesztési szolgálatunk tervei előirányozzák a Göngyöleggyártó TMASZ Polietilen ME üzemszlegének bővítését, korszerűsítését. Az új munkacsarnokok pedig már épülnek Szabadka iparnegyedében, Sándorban.

Nem utolsó sorban a vállalat négyszáz munkásának igyekezete az utóbbi években jelentős eredményeket hozott – a GZP jelzéssel ellátott termékek a hazai piacon kívül külföldön is mindinkább teret hódítanak.

*

A három szabadkai nyomdaipari vállalat munkaközössége számára a társulási folyamat jelentős kötelezettséget és feladatot jelent. A cél egy

olyan egységes grafikai komplexusz – kombinátus létrehozása, mely a köz-
ség határain túl is jelentkező igényeknek is maradéktalanul eleget tenne.
A piacon való egységes fellépés egyben a minőséget is szavatolja, és ez
ennek az öngazgatási megmozdulásnak a mottója is egyben. Az integráció
olyan téma most, mely Szabadka város nyomdaipari dolgozóit napról-
napra foglalkoztatja.

Jegyzetek

- 1 Dietrich Gyula: *Bittermann Károly és az első szabadkai nyomda 1844—1907*. Üzenet, Szabadka, 1975. V/10.
- 2 Az utolsó Bittermann nyomda Zomborban működött 1920-ig, mikor Ferdinánd unokája eladta egy részvénytársaságnak.
- 3 1870. december 31-én Radits György gimnáziumi tanár kérvénnyel fordult Szabadka polgármesteréhez azzal a céllal, hogy *Bácska* néven vegyes tartalmú hetilapot indítson. 1873. július 29-én hasonló kérvényt nyújt be Kalor Milodanović, aki *Subotički Glasnik* név alatt akart vegyes tartalmú hetilapot indítani. Kérvényükben mindketten feltüntették, hogy a lapot özv. Bittermann Károlyné nyomdájában kívánják nyomtatni.
- 4 Amikor Bittermann Károly 1869-ben meghalt, József még csak tizenhét éves volt, s így özvegygé lett anyja vette át a nyomda irányítását, de amikor 1871-ben az asszony is meghalt, akkor már maga Bittermann József lépett helyébe – egész fiatalon. Az örökölt nyomda mellett aztán hamarosan könyv- és papírkereskedést is nyitott, mely a Bem utca, azaz a mai Šenoa utca 130. számú házban volt. – Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848—1919.)* Szabadka, 1973., 130.
- 5 A szabadkai Takarékpénztár és Népbank sürgeti Bittermann adósságainak kifizetését. A szabadkai Városi Kórház, a budapesti Hermeneczi papírgyár, az I. G. Schelter-Gietke cég, a királyi kincstár, a szabadkai Takarékpénztár és Vébel József szerepel a kölcsönadók között. Az 1897. május 15-én feljegyzett utolsó adóssági felirat összesen 14 445 korona adósságot tüntet fel. Még az év szeptember 24-én árverésre került Bittermann József és felesége, Schwerer Emma háza („... árverezési vétel jogcímen a szabadkai takarékpénz és népbank javára bekebeleztek...”). A vételár 5050 forint volt.
- 6 Egy érdekes, akkori versengésből megismerhetjük a nyomdák között uralkodó viszonyokat. Ebben az évben a Városi Tanács a nyomtatványok készítési jogát pályázat nélkül Nikola Tomić nyomdásznak adta át. A vállalkozót a Bácskai Hírlap és a többi nyomdatulajdonos megtámadta. Tomić „olcsón” dolgozott és összejátszással jutott munkához. (1898—ban.)
- 7 Özv. Bittermann Józsefné családjának a zentai úti temetőben emeltetett síremléket. Utolsó éveit lányánál, Emmánál töltötte, 1934-ben halt meg.
- 8 Schlesinger Sándornak egyébként papír, író- és rajzser-, valamint könyvkereskedése is volt a városban a törvényszék, azaz a mai zeneiskola épülete mellett. ... Később, 1890-ben ugyan papír- és könyvkereskedését eladta, könyvnyomdája azonban még a világháború alatt is létezett.
– Kolozsi Tibor: I. m. 49 oldal
- 9 Székly Simon a nagyérdemű közönség figyelmébe ajánlja az oskolatéren, a Geiger

- Adolf-féle házban, az üzletben megrendelhető bárki által hirdettet s bárhol megjelent mű, bármely könyv- és könyomdai szakba vágó nyomtatvány.
– Szabadkai Közlölv, 1876. január 3-i, hirdetés alapján.
- 10 Horváth István nyomdája később Horváth és Blank nyomdára változtatta nevét.
- 11 Közben a nyomda, ahol a lap készült, nevet változtatott. A továbbiakban, 1908. szeptember 15-étől Szent Antal Nyomda- és Irodalmi Vállalat néven mint szövetkezet működött, és vált a szabadkai, sőt bizonyos mértékben az országos katolikus politikai mozgalom egyik nyomdaipari központjává.
– Kolozsi Tibor: I. m. 332—333. oldal.
- 12 Dr. Dušan Petrović gőznyomdáját (1892—1895.) Vinko Blesić, később pedig Nikola Tomić vett át.
Lásd! *Fischer* Ernő nyomdája.
- 13 Dietrich Gyula: *125 godina štamparstva u Subotici – A szabadkai nyomdaipar 125. éve.* Szabadka, 1969.
- 14 – Dietrich Gyula: I. m.
- 15 *Bácska*. Vegyes tartalmú heti közlöny. (1871—1873) Bittermannék és a szegedi Bába István után 1971. december 2-től előállítja Dobay János, Schlesinger elődje.
- 16 *Bácskai Ellenőr*. (1881—1904.) A Szabadkai Ellenőr utódja lett. A nyolcvanas években Bittermann Józsefnél, majd rövid ideig a Schlesinger nyomdában készítették.
- 17 *Bácskai Híradó*, (1871—1875.) Ezt a közlönnyt Bittermann-né után 1874-től Schlesinger-nél nyomták.
- 18 *Bácskai Napló*, az első politikai napilap Szabadkán. Megjelent 1896-ban. Az első számok Nikola Tomić nyomdájából kerültek ki. Készítette Schlesinger Sándor, és csak 24 szám jelent meg.
- 19 *Bács megyei Napló*, a *Napló* elődje. Indult 1903-ban, Szabados Sándor és más nyomdák nyomták. „... továbbá ezen lap Szabados Sándor szabadkai lakos itteni nyomdájában fog előállíttatni, szerkesztősége nevezett nyomda épületében (I. k. Kossuth Lajos u. 12.)...” – részlet a lapindításra vonatkozó határozat szövegéből.
- 20 *Bobó Miska*. Schlesinger Sándor kiadásában 1889-ben indult és nála is készült.
- 21 *Havi Krónika* és *Misečna kronika*. Közös kiadásban megjelenő havilapok. (1872—1873.) 1872-ben nyomtatta Dobay János és Bittermannék.
- 22 *Közvélemény*. Bittermann Józsefnél indult, később pedig a Schlesinger nyomdájában készült. (1886—1889.)
- 23 *Szabadkai Friss Újság*. Napilap; Megszűnt, majd megjelent mint *Szabadkai Kis Újság*, később *Szabadkai Újság*, majd újra *Szabadkai Friss Újság*. 1910-től megint *Szabadkai Újság*, a háború után *Bács megyei Újság* és *Subotikai Újság* néven jelent meg. Utoljára Szabados Sándor nyomdájában készítették.
- 24 *Szabadkai Közlöny*. Hetilap (1876—1879.) Egy ideig hetenként háromszor jelent meg ilyen néven. Majd *Bácskai Hírlap* néven nyomták és szerkesztették a Schlesinger nyomdában. Megszűnt 1906-ban, mint *Hétfői Újság*.
A Szabadkai Közlöny helyett megjelent ugyan egy újabb lap, azonban Schlesinger Sándor továbbra is kiadta az eredeti *Szabadkai Közlönnyt*. Ezt a furcsa helyzetet az hozta létre, hogy Szalay a magáénak tekintette az újságot, viszont – mint a Szabadság bevezető cikkében mondta – nem sajtáthatta ki a lap „hirdetési rovatát”, amely Schlesinger Sándor nyomdatulajdonos tulajdonát képezte. (Kolozsi szerint).
- 25 Lásd a 19. jegyzetet!
Bács megyei Napló, a *Napló* elődje. Előállította Szabados Sándor, Kladek-Hamburger, Hungária, Hirth-Duchon nyomdája és végül a Minerva nyomda.

- 26 *Éjjéli Újság*. Szépirodalmi és satirikus alkalmi lap, 1919. február 22-én. Kiadja a Nyomdász-bál vigalmi-bizottsága. 10 oldal.
1919. november 22. – Kiadja a Katalin-bál vigalmi-bizottsága. 16 oldal.
Nyomatott a Bács megyei Napló Nyomda- és Lapkiadó Részvénytársaság könyvnyomdájában Szabadkán, Kossuth-utca. Két példány a nyomdaipari gyűjteményből.
- 27 *Forgalmi Értesítő*. Közgazdasági, ipar- és kereskedelmi havi később heti szaklap. (1908—1915.) Nyomták: Braun Adolf, Hirth Aladár, Hungária, Lipsitz-Lampel nyomdák.
- 28 *Hétfői Hírek*. (1910—1911.) Egy évig nyomták és jelent meg a Hirth-Duchon nyomdában.
- 29 *Munkásbiztosító*. (1909—1916.) Ezt a szakközlönyt Máramarossziget és a Hungária nyomda után Hirth Aladár nyomta.
- 30 *Rendkívüli újság a Pannónia Kabarából* (1911) Rendszertelen reklám napilap, Hirth Aladár nyomdájában készült.
- 31 Lásd a 23. jegyzetet!
Szabadkai Friss Újság. A napilapot előállította Braun Adolf és Pallacsek (Budapest), később csak Braun Adolf, Lipsitz, Horváth István, Hirth-Duchon, Hungária, Hirt Aladár és utoljára a Szabados Sándor nyomdában készítették.
- 32 *Szabadkai Hétfői Hírlap*. (1911—1918.) Ezt a hetilapot Hirth-Duchon, Hungária, Krausz-Fischer és a Szabadkai Nyomda és Kiadó R. T. nyomdák állították elő,
- 33 *Сербска штампарија* – SZERB NYOMDA (II. Várkert – rakpart 11.)
- 34 Krnjac 3—4 szedőt alkalmazott, 2—3 gépmestert és könyvkötőt. A szakembereken kívül itt dolgoztak segédek és inasok is. A személyzet létszáma 10—15 munkás volt.
- 35 Bačvanin, később Književni Sever, Sport és egyéb.
- 36 A húszas és harmincas években itt állítják elő: Subotičke novine (1927), Sokolske vesti (1928), Bunjevačke novine (1937), Híd – haladó szellemű folyóirat egyes számait (1936), Klasje naših ravni (1935), Jugoslovenski život (1936) folyóiratokat és újságokat.

Forrásmunkák:

- Iványi István: SZABADKA SZABAD KIRÁLYI VÁROS TÖRTÉNETE I—II. 1886. és 1892.
- *Bittermann Károly könyvnyomda-tulajdonos és a szabadkai első könyvnyomda felállítása* (Bács-Bodrog vármegye történelmi és régészeti társulatának évkönyve. Zombor, 1893. IX. – I.
- Novák László: A NYOMDÁSZAT TÖRTÉNETE V. Budapest. 1928.
- NYOMDÁSZATI LEXIKON. Bíró Miklós kiadása. Budapest, 1936.
- Joso Šokčić: STO GODINA ŠTAMPE U SUBOTICI 1848—1948. Subotica. (Kézirat)
- Blaško Vojnić Hajduk: SUBOTICA JUČE I DANAS. Subotica, 1950.
- Dietrich Gyula: 125 GODINA ŠTAMPARSTVA U SUBOTICI. – A SZABADKAI NYOMDAIPAR 125. ÉVE. – Szabadka, 1969.
- Kolozsi Tibor: SZABADKAI SAJTÓ (1848—1919.) Szabadka, 1973.

– DIT SUBOTICA 1945—1975. – MTE SZABADKA 1945—1975. Szabadka, 1975. Ezenkívül a nyomdaipari gyűjteményemből, szaklapokból és folyóiratokból merítettem adatokat. Továbbá a Szabadkai Városi Múzeum, Történelmi Levéltár, Városi Könyvtár és az Ügyészség, Bíróság anyagát kutattam.

Rezime

Razvoj i budućnost štamparstva u Subotici

Autor natpisa na osnovu bogatog materijala Gradskog muzeja, Istorijskog arhiva i Gradske biblioteke prikazuje istorijat štamparstva u Subotici od njenih početka, od 1844. godine – do današnjih dana.

Posle prikaza Bitermanove štamparije (1844—1907), on zahvata period poslednjih decenija XIX veka kada na teritoriji Subotice deluje nekoliko štamparija. Od 1918—1944 godine radi čak 19 štamparija.

Poslednji deo studije predstavlja interesantno prikazivanje istorijata i savremenog rada tri velike subotičke štamparije „Biografike”, „Minerve” i „Panonije”. Autor predviđa i mogućnosti njihove integracije u jedan kompleksni grafički kombinat.

Resümee

Entwicklung und Zukunft der Typographie

Der Autor dieser Schrift stellt auf Grund des reichen Materials der Städtischen Museums, Historischen Archivs und der Städtischen Bibliothek die Geschichte der Typographie der Stadt Subotica dar, von ihren Anfängen, von 1844. – bis zur Gegenwart.

Nach der Darstellung der Druckerei von Bittermann (1844—1907) befasst sich der Autor mit den letzten Dezenien des XIX Jahrhunderts, als auf der Teritorium von Subotica mehrere Druckereien arbeiteten. Zwischen 1918. und 1944. arbeiteten sogar 19 Druckereien.

Der letzte Teil der Studie umfasst eine interessante Darstellung dreier Druckereien von Subotica; es sind „Birografika”, „Minerva” und „Panonija”. Es weren die Entstehungsgeschichten und die moderne Arbeit dieser Druckereinen geschildert. Der Autor sieht auch die Möglichkeit einer künftigen Integration der drei Druckereien zu einem komplexen Typographiekombinat voraus.